

АЛЬТЕРНАТИВЫ НЕ БЫЛО

Пасля выхаду з урада Сярэдняй Літвы Вацлаў Іваноўскі вырашыў пакінуць палітычнае жыццё і вярнуцца да навуковай працы. Ён думаў пра Варшаўскую Політэхніку, бо на той час у Вільні не было вышэйшай тэхнічнай школы. Магчыма, на яго выбар паўплывала і новая сямейная сітуацыя: у 1920 г. В. Іваноўскі ўзяў шлюб з вільнянкай Лігіяй Федаровіч. Цырымонія адбылася ў мясцовай евангелічнай царкве. Сабіна з дзецьмі, тым не менш, засталася ў Вільні і працавала настаўніцай гімнастыкі ў жаночай гімназіі імя Э. Ажэшкі. Магчыма, для былых мужа і жонкі гэты невялікі горад стаўся зацесным.

З уладкаваннем на працу ў Варшаўской політэхніцы былі звязаныя пэўныя цяжкасці. Тут не было кафедры тэхналогіі ферментацыі харчовых прадуктаў, у галіне якой спецыялізаваўся В. Іваноўскі ў Пецярбургскім тэхналагічным інстытуце. Таму ён выступіў з ініцыятывай стварэння гэткай кафедры. Гэтай ідэяй зацікавіўся прафесар Казімір Смаленскі, калега Вацлава па Пецярбургскім інстытуце, які з 1919 г. працаваў у Варшаўской політэхніцы і падтрымліваў арганізацыю новага кірунку навучання.

Першае паведамленне аб заснаванні кафедры тэхналогіі ферментацыі харчовых прадуктаў і запрашэнне Вацлава Іваноўскага да працы было пададзена ў «Праграме Варшаўской політэхнікі на 1921/1922 г.»¹. Друкаваць гэту «Праграму» скончылі 29 жніўня 1921 г., адсюль вынікае, што раашэнне інстытуцкага сената ў гэтай справе было прынятае перад летнімі вакацыямі 1921 г. Такому раашэнню, безумоўна, папярэднічала арганізацыйная і персанальная падрыхтоўка, якая таксама вымагала часу. Такім чынам, свае намаганні ў гэтым напрамку Вацлаў распачаў адразу ж пасля адстаўкі з урада Сярэдняй Літвы, г. зн. у студзені 1921 г.

Гэта вельмі істотнае ўдакладненне, бо яно сведчыць, што адыход В. Іваноўскага ад палітычнай дзейнасці быў выкліканы перамогай канцепцыі інкарпарацыі, а не стаўленнем да беларускага пытання пазнейшай каманды Л. Жалгоўскага, а тым больш — варшаўскіх уладаў пасля далучэння Сярэдняй Літвы да Польшчы. Гэта было самастойнае і незалежнае раашэнне, палітычныя матывы якога мы разгледзім крыйху пазней.

Аднак выезд В. Іваноўскага ў Варшаву зацягваўся. Фармальна кіраўніцтва новай кафедрай ён атрымаў толькі ў восень 1922 г.,

г. зн. з пачаткам новага акадэмічнага сезона, хаця ўжо ў другім семестры 1921/22 г. распачаў лекцыі для студэнтаў чацвёртага курса хімічнага факультэта². Такім чынам, прынамсі да канца 1921 г. ён заставаўся ў Вільні і не ўдзельнічаў у працы палітычных арганізацыяў. У чаканні недалёкага пераезду ў Варшаву В. Іваноўскі выйшаў са складу Беларускага навуковага таварыства, якое 10 чэрвеня 1920 г. абраала яго старшынёй³.

Адзінай сферай грамадскай дзеянасці В. Іваноўскага заставаўся ў той час Віленскі саюз кааператываў. Ён быў створаны на пачатку 1920 г., але летні наступ савецкіх войскаў, а пазней — палякаў на пэўны час прыпыніў яго дзеянасць. Сапраўднае яго развіццё пачалося толькі ў кастрычніку 1920 г. — пасля таго, як В. Іваноўскі атрымаў пасаду дырэктара дэпартамента грамадскага забеспечэння Сярэдняй Літвы⁴. Гэты дэпартамент стаў кіраўнічым штабам кааператывнага руху на Віленшчыне і яго дзеяным апірышчам. Таму, карыстаючыся з ініцыятывы і падтрымкі В. Іваноўскага, Віленскі саюз кааператываў неўзабаве стварыў густую сетку сваіх суполак у вёсках і мястэчках Віленшчыны.

Фармальная дзеянасць Саюза адпавядала асноўным прынцыпам кааператывнага руху. У першую чаргу, ён развіваў уласную сетку закупу сельскагаспадарчых прадуктаў: мясцовым земляробам плацілі больш, чым гэта рабілі прыватныя купцы. Нягледзячы на гэта, пры продажы па рыначных коштах Саюз атрымліваў высокі прыбыток і ўжо ў сярэдзіне 1921 г. змог прызначыць істотныя сумы на далейшае развіццё сваёй дзеянасці. Планавалася рэарганізаваць сетку продажу прамысловых тавараў, папулярызаваць кааператывны рух шляхам чытання лекцыяў, гутарак, выдання кааператывнага часопіса, календарапу і спецыяльной літаратуры, падрыхтоўкі інструктараў⁵. Усё гэта павінна было ўздымаць узровень агратэхнічных ведаў, дапамагаць адбудове зруйнаваных вайной гаспадараў і выпраўленню матэрыяльнага стану вясковага насельніцтва. І ўсё гэта адпавядала інтэрэсам сялян, пра што сведчыла падтрымка кааператывнага руху.

Насельніцтва Віленшчыны з нацыянальнага гледзішча было неаднастайным, і сябрамі Саюза Кааператываў маглі быць польскія, беларускія і літоўскія прадпрыемствы. Але фактычна яго дзеянасць быўла скіраваная на развіццё беларускіх кааператываў, бо яны стваралі важную матэрыяльную і арганізацыйную базу для актыўізацыі беларускага нацыянальнага жыцця, асабліва — школаў, месцазнаходжанне якіх часта супадала з сеткай кааператываў. Паводле звестак, сабраных II аддзелам Генеральнага штаба Войска Польскага, гэтыя прадпрыемствы (безумоўна, неафіцыйна) утваралі мясцовую арганізацыйную сетку віленскага Беларускага нацыянальнага камітэта⁶.

Беларускія характар Віленскага саюза кааператываў абудзіў занепакоенасць сярод афіцыйных чыноў Сярэдняй Літвы і выклікаў на-

падкі польскіх публіцыстаў. У сярэдзіне 1921 г. Вацлава Іваноўскага абвінавацілі ў tym, што беларускі кааператыўны рух, якому ён так спрыяў, стаўся ў правінцыі інструментам беларускай палітыкі антыпольскага кірунку. Адзіным доказам гэтай «злачыннай дзеянасці» мелася быць інфармацыя пра распаўсюджванне ў Ашмянскім павеце тыднёвіка «Наша Думка»⁷. Скоса пазіралі ўлады і на пашырэнне беларускага школьніцтва на Віленшчыне, яны ўспрымалі яго як тормаз для польскай культурнай экспансіі.

В. Іваноўскі, хаця і не быў сябрам управы Саюза, але істотна ўплываў на яго дзеянасць, нават і пасля адстаўкі з урада Сярэдняй Літвы. Ён прыцягнуў да супрацоўніцтва сваіх давераных сяброў, якія ва управе Саюза адыгрывалі самую істотную ролю: Антона Трэпку, Уладзіслава Сталыгву, Юстына Ластоўскага, Аркадзя Смоліча ды іншых⁸. Адначасова ён імкнуўся адчыніць банк і ўдасканаліць сістэму складоў і перавозу тавараў. Дзеля гэтага ў верасні 1921 г. В. Іваноўскі прыняў удзел у закладцы Акцыянернай Суполкі «Віленскія таварныя склады PACIFIC», праpuskная здольнасць якіх пад канец гэтага года дасягнула 700 вагонаў⁹.

Як эксперт у галіне харчовай прамысловасці, В. Іваноўскі хацеў, каб Саюз заняўся сушкай садавіны і гародніны. У канцы мая 1921 г. ён выступіў на з'ездзе ўпраўнаважаных прадстаўнікоў Саюза і так аргументаваў сваю пропанову: «Край наш мае скрытыя скарбы ў выглядзе ягад, грыбоў, садавіны і іншых пладоў лясоў і гародаў. Аднак гэтыя схаваныя скарбы трэба ператварыць у яўнія, ставячы ў розных найадпаведнейшых пунктах краю сушыльні садавіны, якія, выпрадукоўваючы дзённа ў сярэднім 16 пудоў (1 пуд — каля 16 кг. — Ю. Т.) тавару, збыванага пасля на краёвых рынках, дадуць агромністуя прыбылкі».

З'езд ухваліў гэтую пропанову і пастановіў прызначыць 2% ад агульнага абароту на абсталіванне некалькіх сушыльняў¹⁰.

Такім чынам, насуперак абвінавачанням і штораз большай непрыязі, В. Іваноўскі не страчваў надзеі на магчымасць развіцця беларускай кааперацыі. У канцы 1921 г., ва ўмовах набліжэння польскай інкарпарацыі Сярэдняй Літвы і росту шавіністичнай эйфарыі, улады распалілі нападкі на Віленскі кааператыўны саюз: яго абвінавацілі не толькі ў беларускім сепаратызме, але і ў імкненні апанаваць усё гаспадарчае жыццё Віленшчыны¹¹. Услед за гэтым былі зробленыя такія адміністрацыйныя заходы, якія перакрывалі магчымасці для функцыянування Саюза на ранейшых прынцыпах. Сваю ролю адыграла пры гэтым і жаданне польскіх фірмаў пазбыцца беларускай канкурэнцыі.

Стайка В. Іваноўскага на кааператыўнае гаспадаранне нагадвала яго даваенныя заходы ў Пецярбургу і Вільні, якія далі плён у развіцці выдавецкай дзеянасці. Гэтая стайка была пэўнага кшталту тэстам на стаўленне польскіх уладаў да гаспадарчых і культурных патрэбай бе-

ларускай нацменшасці. Вынікі ён даў адназначна адмоўныя. Тое, што было магчыма пры царызме, нованараджаная польская дзяржава не прымала.

Увесені 1922 г. Вацлаў Іваноўскі распачаў рэгулярную працу ў Варшаўскай політэхніцы як кіраунік кафедры тэхналогіі ферментацыі харчовых прадуктаў. На гэтай пасадзе ён працаваў да верасня 1939 г., г. зн. 16 год. Спачатку — выкладчык па контракце, 4 ліпеня 1924 г. ён атрымаў званне надзвычайнага прафесара, а 1 верасня 1935 г. — звычайнага прафесара. Апрача таго, у 1930/1931—1932/1933 гг. ён выконваў абавязкі дэкана хімічнага факультэта, а ў 1935/1936—1936/1937 гг. — кірауніка Вайсковай студыі гэтага інстытута¹². Паколькі В. Іваноўскі займаў гэтыя пасады, ён уваходзіў і ў сенат Політэхнікі.

За гэты час прафесар В. Іваноўскі выгадаваў многіх інжынероў-тэхнолагаў для польскай прамысловасці, апрач таго, ён кіраваў даследчай працай сваёй кафедры і ўдзельнічаў у рэалізацыі супольных міжлабараторных навуковых інстытуційных праграм. Тэматыка навуковых доследаў, якія ён праводзіў і якімі кіраваў, супадала з найважнейшымі патрэбамі тагачаснай польскай гаспадаркі, сярод іх на першым месцы стаялі разнастайныя тэхналагічныя аспекты харчовай прамысловасці. Зрэшты, у гэтай галіне ён меў найбольшы досвед: тэарэтычны, набыты ў Пецярбургскім тэхналагічным інстытуце, і практычны — у Лябёдцы.

Праблемны аспект тэхналогіі харчовай прамысловасці адлюстроўваюць наступныя працы В. Іваноўскага, выкананыя частковая супольна з іншымі навуковымі супрацоўнікамі Політэхнікі:

Перапрацоўка садавіны і гародніны: «Падручнік перапрацоўкі садавіны і гародніны» (1-е выд. — 1923 г., 2-е выд. — 1924 г.), «Асноўы сушэння» (1924), «Перапрацоўка садавіны ў сувязі з цукровай вытворчасцю» (1925), «Стан і перспектывы развіцця перапрацоўкі садавіны і гародніны» (1925), «Справараздача з выставы він і прадуктаў з плadowых сокаў у Варшаве» (1925), «Матэрыялы да пытання хараптарыстыкі польскіх плadowіх він» (1927), «Міжнародная канферэнцыя па праблеме садавіны як харчовага прадукту» (1933).

Дрожджы: «Дрожджы ды іх значэнне ў харчаванні чалавека» (1929), «Пякарскія дрожджы Рэчы Паспалітай Польшчы» (некалькі выданняў 1928—1930), «Змены ў спрасаваных дрожджах падчас іх захоўвання» (1934).

Пякарства: «Доследы па тыпалагізацыі пробной муکі для вызначэння часу падыходу пякарскіх дрожджайд» (1931), «Вывучэнне муکі з млына «Гураган»» (1933), «Рацыянальны метад аналізу муکі і цеста» (некалькі выданняў 1935—1937), «Рацыянальны метад вызначэння цукру ў зерні, муцэ і цесце» (1937).

Іншыя праблемы харчовай прамысловасці: «Вывучэнне кармавой каштоўнасці броварнай вываркі» (1925), «Канферэнцыя па праблеме стандартызацыі прадстаўлення вынікаў харчовых аналізаў» (1929), «Сучасны стан тэхнікі малочнай вытворчасці ў Даніі» (1931), «Дзяржаўны кантроль за экспартам прадуктаў земляробства ў Даніі» (1931).

У раннія 20-я гады прафесары Вацлаў Іваноўскі і Язэп Турскі распачалі доследы ў галіне спіртовых і паліўных сумесяў як замянільнікаў традыцыйнага маторнага паліва. У 1926–1929 гг. вучоныя апубліковалі некалькі сваіх прац («Спіртovыя напорныя сумесі», «Вынікі ўжывання належным чынам састаўленых напорных сумесяў»), але пазней перапынілі даследаванні. Справа ўтым, што гэтыя сумесі не маглі канкураваць з больш танным палівам, якое выраблялася на нафтавай аснове. Спраба ўвесці ва ўжытак новы гатунак паліва тлумачылася імкненнем павялічыць сферу выкарыстання бульбы ды іншай сельскагаспадарчай прадукцыі, бо яе вытворчасць значна перавышала попыт на мясцовым і замежным рынку. Нядача ў ажыццяўленні задумы не змяніша значэння гэтых прац, пра што сведчаць сучасныя распрацоўкі ў аналагічным кірунку, якія працягваюцца ў краінах з вялікім запасамі сельскагаспадарчых рэсурсаў.

Нямала ўвагі прысвяціў прафесар В. Іваноўскі праблеме **насычэння драўніны**, што ў вялікай ступені было звязана з яго працай на чыгунцы ў якасці эксперта ў галіне насычэння дарожных шпалаў. Вынікі сваіх доследаў ён прадставіў у распрацоўках: «Шпалльная гаспадарка на галандскіх чыгунках» (1929), «Разбурэнне будынкаў грыбком і барацьба з ім» (1933), «Двухлорнітраfenолы як антысептыкі для насычэння драўніны» (1933), «Трыхлорфенолы і іх выкарыстанне ў тэхніцы» (1932). Апрача таго, ён апубліковаў працу «Раскарчоўка пры дапамозе выбуховых матэрыялаў» (1932).

Нарэшце, неўзабаве перад Другой сусветнай вайной В. Іваноўскі заняўся праблемамі ачышчэння і выкарыстання фабрычных постцэлюлозных сцёкаў. Ён удзельнічаў у правядзенні экспертызы па праблеме забруджання віслянскай вады Влоцлаўскай цэллюлознай фабрыкай і апубліковаў працу «Шляхі абясшкоджвання і выкарыстання адыходных кацельных лугаў пры вырабе сульфітнай цэллюлозы» (1939). Гэта была піянерская дзеянасць у галіне аховы навакольнага асяроддзя.

Вынікі даследчых прац прафесара В. Іваноўскага публіковаліся галоўным чынам у польскай хімічнай перыёдцы («Przemysł Chemiczny», «Rocznik Chemii», «Gazeta Rolnicza», «Przegląd Mięsny», «Przemysł Rolny», «Rolnik Ekonomista», «Technika Gorzelnica» ды інш.) і ў замежных выданнях «Zeitschrift für Spiritisindustrie» і «Cereal Chemistry». Як вядучы эксперт у галіне тэхналогіі, ён прадстаўляў Польшчу на

міжнароднай канферэнцыі па праблемах стандартызацыі харчовых аналізаў у Парыжы (1929), на міжнародным кангрэсе тэхнікі для малочнай вытворчасці ў Капенгагене (1931) і інтэрнацыянальным хімічным кангрэсе ў Будапешце (1939).

Значэнне даследчых прац прафесара Іваноўскага грунтавалася на паслядоўным імкненні ўкараніць іх вынікі ў практычнай прамысловай дзейнасці. Ён быў аўтарам сямі патэнтаў, зацверджаных Патэнтным бюро РП, пяць з іх былі апрацаўваныя супольна з прафесарам Я. Турскім. Акрамя таго, ён меў вынаходніцтвы, запатэнтаваныя нямецкім канцэрнам «Ig Farbenindustrie». Падамо тут спіс запатэнтаваных у Польшчы вынаходак (у той паслядоўнасці, як іх зарэгістравала Патэнтнае бюро)¹³:

- Спосаб насычэння драўніны рошчынамі хлорфенолу і яго со-лямі (24.03.1927)*.
- Спосаб захавання антысептыкаў у насычанай драўніне ад вы-лугоўяння (23.03.1927)*.
- Спосаб атрымання канцэнтраванай воцатнай кіслаты з этила-вага спірту шляхам акіслення паветрам у прысутнасці каталіза-тараў (10.01.1928)*.
- Азотнае пажыўнае асяроддзе для вырабу прасаваных дрожд-жаў (31.01.1928)*.
- Спосаб атрымання хлорагваяколу і солі гваяколсульфонавай кіслаты з парадыхлорбензолу (17.08.1928)*.
- Сушыльная калона з ніжнім душнікам (07.05.1930).
- Спосаб пералівання малака (31.01.1935).

* Выдадзена В. Іваноўскаму супольна з Я. Турскім.

Прыкладны кірунак даследчых прац прафесара В. Іваноўскага ча-сам выклікаў нараканні з боку прыхільнікаў чыста тэарэтычных ведаў, але польскай прамысловасці, гэтаксама, як і політэхніцы, яны прыносялі безумоўную карысць. В. Іваноўскі як эксперт у галіне тэх-налогіі здзяйсняў разнастайныя пасады ў прамысловасці, што, між іншым, давала магчымасць атрымліваць сродкі на развіццё інстытута. Таму, калі ў 1928 г. паўстаў праект пабудовы двух новых карпусоў Політэхнікі (хімічнай тэхналогіі і электратэхнікі), В. Іваноўскі адыг-раў вялікую ролю ў яго ажыццяўленні: стаў сталым сакратаром тэхналагічнай камісіі, старшынёй будаўнічага камітэта і кірауніком яго фінансавай секцыі, апрача таго, кіраваў праектнымі працамі новых лабараторый у корпусе хімічнай тэхналогіі¹⁴.

На ацэнку дзейнасці Вацлава Іваноўскага ў Варшаўскай політэхніцы ўплывалі яго беларускія нацыянальныя перакананні ды папярэдняя і пазнейшая палітычная дзейнасць. У Беларусі яшчэ не так

даўно дапускаліся нават сцверджанні, быццам ён быў «кневукам»¹⁵, а ў Польшчы на гэты конт пераважна маўчалі. Толькі пасля таго, як у 1984 г. Сенацкая камісія гісторыі і традыцыі Варшаўскай політэхнікі разгледзела «справу прафесара В. Іваноўскага», прызнана магчымым апрацаўваць элементарную бібліяграфію яго прац. Але і да сённяшняга дня, г. зн. да 1992 г., зроблена было няшмат.

Па сутнасці, на працягу апошніх 50 гадоў з'явілася толькі адна ацэнка яго дзеянасці, зробленая Яўгенам Квяткоўскім, палітыкам, гаспадарчым дзеячом, аўтарам праца па гісторыі хімічнай прамысловасці і тэхналогіі ў Польшчы, а значыцца, асобай кампетэнтнай. Вацлава Іваноўскага ён назваў у шэрагу найвыдатнейшых прадстаўнікоў польскай тэхналагічнай науки, такіх як Ігнат Масціцкі, Язэп Турскі, Вацлав Ляснянскі ды інш., прычым падкрэсліў іх высокую науковую падрыхтаванасць, тонкую выхаваўчую інтуіцыю і надзвычайнага арганізацыйнага здольнасці¹⁶.

Шмат сэрца і ўвагі аддаваў Вацлав Іваноўскі студэнцкай моладзі. Ян Карыткоўскі, у 20-я гг. — вучань прафесара, а пазней, пасля вайны — і сам прафесар Політэхнікі, гаварыў пра гэта так: «Професар Іваноўскі быў вельмі добразычлівы да студэнтаў-дипломнікаў. Ён меў вялікія сувязі ў ферментацыйна-харчовай прамысловасці і дзякуючы гэтаму ўладкоўваў выпускнікоў у гэтай прамысловасці, а на той час атрымаць працу было вельмі важнай справай. Для студэнтаў, што спецыялізіваліся ў гэтай галіне, ён арганізоўваў экспурсіі, між іншым, у 1925 г. — у Крушвицы (гл. здымак. — Ю. Т.). Здабываў для студэнтаў субсіды ў спіртовай, малочнай, пякарскай прамысловасці. Як гуманіст і дэмакрат, быў цалкам талерантны да палітычных перакананняў студэнтаў. У галіне ферментацыі мы часта самі выраблялі алкагольныя напоі, якія ўжывалі на развітальных выпускных вячорках. Професар Іваноўскі лічыў сябе беларусам. Аднойчы арганізавалі экспурсію, і калега, які збіраў пашпарты, паказаў мне пашпарт Іваноўскага, дзе было запісаны: “нацыянальнасць — беларус”»¹⁷.

З ініцыятывы таго ж самага прафесара Я. Карыткоўскага 11 кастрычніка 1979 г. у зале Галоўнай Тэхнічнай Арганізацыі ў Варшаве адбылася сустрэча, прысвечаная памяці прафесара В. Іваноўскага, на якую быў запрошаны і аўтар гэтай кнігі. У ёй прынялі ўдзел калі 30 вучняў прафесара, а іх успаміны пацвердзілі цытаванае выслоўе і, апрача выказаў павагі да прафесара, адкрылі шэраг цікавых біяграфічных момантаў. Сярод іншых у спатканні ўдзельнічала і спадарыня Гражына Ліпінская, аўтарка выпушчаных у Парыжы ўспамінаў, дзе аб прафесары В. Іваноўскім гаварылася наступнае: «У міжваенныя гады акадэмічная моладзь вельмі любіла яго за прастату, добразычлівасць і арганічную патрэбу прыходзіць кожнаму на дапамогу. Я сутыкнулася з ім яшчэ раз за два гады да вайны, калі прыеха-

ла ў Горадню з Варшавы па спрахах пераносных грыбных сушыльняў, якія тамтэйшая Агародніцкая школа меркавала выкарыстоўваць у Беларусі. Прафесар быў вынаходнікам гэтай перасоўнай сушыльні. У размове з ім я заўважыла, што яго цікавіла не столькі сушыльня, колькі дабрабыт беларускага народа. Я страшэнна выйграла ў яго вачах з таго, што дзеля працы ў Горадні пакінула Варшаву. Ён растлумачыў, як павінны мы берагчы спрадвечную беларускую культуру, як любіць і арганізоўваць тамтэйшы люд, каб узбагаціць яго духоўна і матэрыйяльна»¹⁸.

У 30-я гг. Вацлаў Іваноўскі быў куратаром дзвюх студэнцкіх арганізацый, якія дзейнічалі ў Варшаўскай політэхніцы: Гуртка віленчукоў і Гуртка Наваградскай Зямлі¹⁹. Здаецца, гэта быў невыпадковы выбор. Праўда, абодва гурткі не мелі нацыянальнага характару, яны былі рэгіянальнымі арганізацыямі накшталт зямляцтваў у расейскіх дарэвалюцыйных школах, але вакол іх гуртаваліся беларускія студэнты з Віленшчыны і Наваградчыны. Сярод іх найбліжэйшы кантакт з прафесарам падтрымлівалі кіраўнікі гэтых гурткоў, якімі пэўны час былі Міхал Вітушка і Мечыслаў Контаўт. Праз некалькі гадоў яны стануць супрацоўнікамі беларускай адміністрацыі ў Менску, але пакуль што працавалі над арганізацыяй Беларускага асветнага таварыства ў Варшаве. Відаць, паводле іх просьбы ў 1937 г. прафесар В. Іваноўскі паставіў свой подпіс пад статутам гэтага Таварыства як адзін з яго закладчыкаў²⁰.

Аб прыватным жыцці прафесара В. Іваноўскага ў Варшаве вядома няшмат. Ён здымай кватэру на вуліцы Кошыкавай, 75, побач з Політэхнікай, дзе жыў разам з жонкай да верасня 1939 г. 26 верасня 1923 г. нарадзілася адзіна ў гэтым яго другім шлюбе дзіця — сын Пётр-Леанард, ахрышчаны ў рымска-каталіцкім касцёле Збавіцеля ў Варшаве²¹. Наведвалі Вацлава дзеці ад першага шлюбу — Сцяпан і Ганна, якія вучыліся ў Варшаве. На думку знаёмых, яго другі шлюб быў няудалы. Ён атрымліваў, відаць, немалю прыбыткі, але ўласнага дома або кватэры ў Варшаве не прыдбаў. Сваё жыццё ў гэтым горадзе лічыў за часовае, а сам марыў пра тое, каб асесці ў Беларусі.

Пасля смерці бацькі Леанарда (15 кастрычніка 1919 г.) прававы статус Лябёдкі некаторы час заставаўся неакрэсленым. Толькі з цягам пасляваеннай стабілізацыі распачалася спадчынная працэдура, у выніку якой Вацлаў атрымаў частку фальварка — Рагачоўшчыну і Баяры. Першую з іх ён аддаў Сабіне, а сабе пакінуў Баяры. Гэта быў досыць лясісты аштар плошчай нешта калі 30 га.

У гэтих Баярах Вацлаў Іваноўскі вырашыў зрабіць сваю вясковую сядзібу. Ён выкарчаваў лес і пабудаваў невялікі драўляны дом. Вельмі прываблівала яго ідэя аднаўлення бацькоўскай садовай гаспадаркі. Вацлаў лічыў, што гэта яго сыноўскі і грамадскі абавязак. У

прадмове да свайго «Цэнніка» ён пісаў: «Мне ўдалося адшукаць матачныя дрэвы, прынамсі, у галіне гандлёвага асартыменту, 50-гадовы досвед дапоўніць досведам забойчай зімы 1928/1929 года, і плён гэтага досведу ў выглядзе падбору дрэваў я аддаю на суд усіх аматараў і ўладальнікаў “паўночных садоў”»²².

Такім чынам, на пачатку 30-х гг. ажыла садовая гаспадарка Вацлава, з якой на прапанову выстаўлялася больш за 60 гатункаў яблыневых, грушавых, слівавых, чарэшневых і вішневых прышчэпкай. У ваколіцах Баяраў ён арганізаваў яшчэ і суполку, якая скупала малако ад мясцовых земляробаў.

Але і тут Вацлаву не пашчасціла. У 1934 г. памерла яго маці Ядвіга. Яе пахавалі побач з Леанардам у сямейным склепе, які знаходзіўся метраў за 800 ад Лябёдкі. Пасля яе смерці згусціліся сямейныя праблемы, якія прымусілі Вацлава ў 1938 г. перадаць гаспадарку ў Баярах свайму сыну і выехаць з Лябёдкі.

Але намер асесці на вёсцы не пакідаў яго. Неўзабаве Вацлаў купіў у ваколіцы Салтанаў Ваўкавыскага павета некалькі дзесяткаў гектараў зямлі дзеля стварэння новай гаспадаркі. Але паспей толькі перавезці з Баяраў свой драўляны дом. Далейшыя планы перакрэсліла Другая сусветная вайна.

Вацлаў са сваёй жыщёвай філософіяй не ўпісваўся ў польскую міжваеннную рэчаіснасць. Праўда, ён дасягнуў значных поспехаў у прафесійнай кар'еры, але вельмі перажывав, што не знаходзіць самарэалізацыі на беларускай ніве, бо лічыў гэта сваёй найважнейшай мэтай. У гэтым сэнсе ён ужо не знаходзіў паразумення ані ў сям'і, ані ў грамадскім асяроддзі, ані нават сярод даўніх сваіх сяброў і супрацоўнікаў. У вялікай ступені на гэта паўплывалі новыя палітычныя абставіны.

Сабіна, якая некалі захаплялася і маральна падтрымлівала дзейнасць Вацлава на ніве беларускага нацыянальнага адраджэння, ужо падчас Першай сусветнай вайны, па меры распаду сям'і, пачала адыходзіць ад ідэалаў маладосці і выхавала дзяцей у тыповым для польскага асяроддзя духу. Цяпер бацькавы погляды яны расцэнъвалі як дзівацтва і з цяжкасцю іх успрымалі. Як піша Іван Касяк, дачка Вацлава, Ганна, сцвярджала ў апошнюю вайну ў Менску, што яе бацька — паляк, і толькі зараз выдумаў сабе, быццам ён беларус²³. Відаць, з гэтага гледзішча другі яго шлюб быў не лепшы.

Большае разуменне сваіх поглядаў у міжваенныя гады Вацлаў знаходзіў сярод братоў, Юрэя і Станіслава. У мінулым іх аўядноўвала федэралістычная дзейнасць, цяпер жа — толькі яе ідэя, якая пасля Рыжскай дамовы падавалася зусім неажыццяўляльнай. Цесныя контакты Вацлаў падтрымліваў з Юрэем, які пэўны час быў сенатаром Рэчы Паспалітай. У 30-я гг. абодва яны прымалі ўдзел у працы Поль-

скага Інстытута нацыянальных справаў у Варшаве. Калі ў Вацлава здараліся цяжкасці з атрыманнем замежнага пашпарту, Юрый дзякуючы сваёй пасадзе істотна яму дапамагаў. Бліжэй за ўсіх па ідэях быў да Вацлава яго брат Тадэвуш — прафесар Ковенскага універсітэта, але бачыліся яны рэдка з увагі на тагачасныя польска-літоўскія стасункі.

Калі ў сваёй сям'і да Вацлава ставіліся па-рознаму, дык «на крэсах», сярод памешчыкаў і палітычных дзеячоў, адносіны да яго былі рапушча адмоўныя. У выніку рэвалюцыі гэтых людзі страцілі свае маёнткі ва Усходняй Беларусі, знайшлі прытулак у Польшчы і парабіліся зядльмі праціўнікамі беларускага руху, які з прычыны свайго радыкализму для іх атаесамляўся з бальшавізмам. Таму Вацлава Іваноўскага абвінавачвалі ў tym, што ён быў галоўным інспіратарам гэтага руху, прычым указвалі, што рабіў ён гэта ў інтэрэсах Pacei²⁴. Яго вінавацілі за рэнегацтва і зраду класавым інтэрэсам свайго асяроддзя²⁵.

Следам за польскім друкам апалчыўся супраць В. Іваноўскага і беларускі друк, натуральная, з супрацьлеглых пазіцыяў. У 1928 г. віленская газета «Думка Працы» змясціла артыкул, падпісаны псеўданімам «Саўка Барывой», дзе, між іншым, можна было прачытаць наступнае: «А што датычыць [...] пана прафэсара Вацлава Іваноўскага [...], гэта нягодны здраднік Беларусі і беларускае справы! Належыць ён да гэтых «маскарадных кірмашовых беларусаў», якія калісьці былі ў беларускім руху не дзеля сапраўднае працы ад душы і сэрца, а толькі дзеля забавы і съмеху, а магчыма — і дзеля скрытае шкоды беларусам»²⁶.

Абразы, кінутыя «Думкай Працы» — газетай, якую падтрымлівалі камуністы, — маглі быць водгуллем распачатай у Менску кампаніі адхрышчвання ад «класава чужародных» дзеячоў беларускага нацыянальнага руху, да якіх належала В. Іваноўскі. У 20-я гг. у Савецкай Беларусі яго яшчэ не клялі публічна, але стараліся выкредыліць з гісторыі руху, кінуць у забыццё. Дзеля гэтага ўжо ў 1924 г. усе яго выдавецкія заслугі, якія мелі безумоўнае значэнне для развіцця маладой нацыянальнай літаратуры, началі прыпісваць Браніславу Эпімаху-Шыпілу²⁷. І хача Шыпіла гэтаксама, як і ўсе сябры праўлення выдавецкай суполкі «Загляненіе сонца і ў наша аконца», быў сапраўднага шляхецкага пажаджання, але падчас вайны і рэвалюцыі ён, прынамсі, не займаўся «нядобра надзейнай» палітычнай дзеянасцю, ды, апрача таго, застаўся ў Ленінградзе. Таму менскія ўлады паставіліся да яго з большай цярпімасцю.

Таму, каб выкредыліць В. Іваноўскага з гісторычнай памяці, у вялікай ступені пасадзейнічаў З. Жылуновіч, які пасля няўдалай спробы ўвесці ў студзені 1919 г. уладных прадстаўнікоў Беларускай Народнай Рэспублікі ва ўрад Савецкай Беларусі, меў асабліва шмат пры-

чын, каб адмежавацца ад Іваноўскага. У 1925 г. ён абвясціў, што не В. Іваноўскі, а Б. Шыпіла быў старшынёй выдавецкай суполкі, акрамя таго, прыпісаў яму ролю галоўнага дзеяча Круга беларускай народнай прасветы, утворанага ў 1902 г.²⁸ Гэтая мана, магчыма, была б і не вартая ўвагі, калі б на працы некалькіх дзесяцігоддзяў на ёй не будавалі «навуковыя падставы» для раскрыцця вытокаў беларускага нацыянальнага руху, у якім для В. Іваноўскага ўжо не было месца.

Ва ўспамінах З. Жылуновіча, апублікованых у 1929 г. у Менску, прасочваецца тое саме імкненне адхрысціца ад Іваноўскага. У іх З. Жылуновіч згадваў, як у 1909 г. у пошуках працы ён накіраваўся ў маёнтак Іваноўскіх у Лябёдцы, і гэтым фактам намагаўся падкрэсліць, якая глыбокая сацыяльная прорва пралягала паміж ім, бедным бесправцоўным гарбаром з Капыля, і Вацлавам Іваноўскім, членам памешчыцкай сям'і, апісаць пагарду і прыніжэнне, якіх ён нацярпеўся ад паганых эксплуататаў. Гэта павінна было дыскрэдытаваць В. Іваноўскага, які ва ўспамінах фігуруе пад сваім літаратурным псеўданімам «Тройца», але атрымалася вось што: «У Лідзе я пачакаў Тройцу. Ён ехаў дамоў са сваёй жонкаю і спаткаў мяне ветла. Тут жа мы прыселі за стол і перакусілі [...]»

Да прыходу цятніка з маёнтку прыехалі дзівье падводы — адна панская каламажка на спружынах, запрэжаная ў пару добрых стаенных коњяў, а другая — просты аднаконны дваровы нарадзік. Тройца з жонкаю ўсеўся ў першы, мяне-ж, зразумела, даручыў фурману другое [...]

Заехаўшы на дзядзінец, зусім скромны, і спыніўшыся перад звычайнім будынкам, які адыгрываў ролю «палацу», Тройца накіраваў мяне ў парабкаўскую кватэрку, а сам, спатканы роднымі, пайшоў у пакой. «Вы пачакайце крыху, зараз прыдуць і дадуць вам есьці», — сучэшышы ён мяне з ганку пакояў [...]

Мінула гадзіна часу — мінула больш — я ўсё чакаў, маючи справу з мухамі. Раптам у пакоях Іваноўскіх зіграла музыка. Пачуліся тэнаровыя засыпевы. Музыка і песні стройнаю мэлёдыйя выліваліся ў адчыненыя вокны пакояў. Ад іх няслася панскім задавальненнем, бясьпекаю і асалодаю жыцця. Ну, на мяне-ж раптам музыка нагнала злосць і роспач. Я ня мог яе слухаць спакойна, тут-жа ўзмоцнена пачаўшы думаць, як быць. Было ясна, што дзядзька Тройца пра мяне забыў [...] Што аставалася рабіць? Чакаць? Чаго? У момант перада мною вызначылася выразная рашучасць — кінуць Лябёдку і дзядзьку Тройцу [...] З карзінка за плячымя я выйшаў з двара фальварку і пад зыкі музыкі пайшоў на станцыю»²⁹.

Калі нават пераказ Жылуновіча адпавядаў сапраўднасці, дык яго «прэтэнзіі» выклікаюць здзіўленне. Чаго яшчэ мог чакаць кандыдат на парабка ў маёнтку? Вацлаў спаткаў яго ў Лідзе, запрасіў на вчэру, прыслаў яму нават нейкую асобную павозку, а значыць, паставіўся як

найвыключна. Абурыўся ж 3. Жылуновіч толькі на тое, што аканом не з'явіўся да яго адразу... Затое не адпавядаюць сапраўднасці «дэкаратыў» — Лябёдка не была «звычайнім будынкам», але адной з найбольш прадстаўнічых сядзібаў на Гарадзеншчыне (гл. здымак). Можна засумнявацца і ў tym, што зранку там арганізоўвалі канцэрты, — як пісаў Жылуновіч, са Скрыбава, куды яны прыехалі яшчэ да дня, дабірацца конна да Лябёдкі трэба было гадзіну...

Нападкі з польскага і беларускага боку былі непрыемныя, але В. Іваноўскі прывяў іх цярпіў і не адгукаваўся публічна. Ён рэдка ўдзельнічаў у віленскіх імпрэзах беларусаў, часам фінансава дапамагаў рэдакцыям часопісаў «Беларуская Крыніца» і «Шлях Моладзі»³⁰. Ён адышоў ад беларускага руху і нёс за гэта адпаведную кару: забыццё і непрыязь. Калі пасля доўгіх намаганняў пад канец 1937 г. было зарэгістраванае варшаўскае Беларускае Асветнае Таварыства, ніводзін беларускі часопіс не называў яго імём ў ліку закладчыкаў гэтай арганізацыі³¹. Часам яго абвінавачвалі ў tym, што ён ухіліўся ад рэпрэсіяў польскай адміністрацыі, ад якіх пацярпелі дзеячы заходнебеларускага руху, і вёў у Варшаве выгоднае жыццё³².

Разважым, наколькі абрэгнутаваныя былі гэтыя абвінавачанні, у свяtle празрыстага пытання: ці існавала ў той час альтэрнатыва для нацыянальнай апатыі В. Іваноўскага, словам, ці мог ён і якім чынам ажыццяўіць галоўную мету свайго жыцця, якой была беларуская дзяржава?

Пачнем ад Рыжскай дамовы, якая для В. Іваноўскага азначала канец яго палітычнай кар'еры. Усталіваны ў гэтай дамове падзел Беларусі стварыў сітуацыю, якая не абяцала стабілізацыі. Калі браць тэарэтычна, як Польшча, так і Савецкая Расея маглі выкарыстаць свае часткі Беларусі для стварэння П'емонта для будучага аб'яднання, але на практицы толькі Расея мела да гэтага зацікаўленне і магчымасці.

Беларускі П'емонт на ўсходзе мусіў быць прыцягальным як для беларусаў, што апынуліся ў Польшчы, так і для палітычных эмігрантаў у Германіі, Чэхаславакіі, краінах Прыбалтыкі і г. д. Тому ў першыя гады існавання БССР Масква пайшла на значны ўступкі, якія павінны былі сведчыць аб tym, што савецкія ўлады ўзяліся за ажыццяўленне беларускіх палітычных паствулатаў.

Толькі цяпер Беларусі была вернутая пераважная частка яе ўсходніх абрашараў, якія ў студзені 1919 г. «забяспечыла» сабе Расея, таму пад канец 1926 г. тэрыторыя рэспублікі дасягала ўжо 126 тыс. кв. км, а насельніцтва — 5 мільёнаў чалавек. Гэта была невялікая «дзяржава», хоць ў тагачаснай Еўропе няцяжка было дашукацца і драбнейшых. Хуткімі тэмпамі ішла адбудова гаспадаркі, асабліва — земляробства, вытворчасць якога ў 1923 г. дасягнула рэкорднага ўзроўню. Гэтаму спрыяла паляпшэнне матэрыяльнага становішча сялянства, якое складала больш за 80% ад насельніцтва краю.

Але асабліва істотнае значэнне мелі ўступкі ў моўнай і культурнай галінах, якія павінны быті перадвызначыць нацыянальныя хакяты Беларускага Дома. Таму была абвешчаная шырокая праграма беларусізацыі краю, яна прадугледжвала ўвядзенне беларускай мовы ў дзяржаўнай адміністрацыі, школьніцтве, культуры, навуцы, выдаўніцтве і г. д. Кожны грамадзянін Савецкай Беларусі абавязаны быў валодаць і карыстацца беларускай мовай. Ажыццяўленнем гэтай праграмы апекаваўся ўрад БССР.

І сапраўды, ва ўсіх гэтых галінах за кароткі час быў дасягнуты значны поспех. У 1923–1931 гг. выданне кніжак на беларускай мове павялічылася з 28 да 1 301 найменняў, а іх наклад — з 96 тыс. да 10,2 млн. асобнікаў. За той самы перыяд доля беларускіх кніг у агульнай прадукцыі БССР паднялася з 15 да 95%³³. Паўстала сістэма нацыянальнага школьніцтва, у т. л. і вышэйшага. Такім чынам, Савецкая Беларусь паступова ператваралася з ідэалагічнай канцэнтрацыі ў новую рэальнасць. Прынамсі, гэта так выглядала.

Палітыка беларусізацыі ў БССР глыбока ўражвала нацыянальных дзеячоў за мяжой, бо сведчыла пра ажыццяўленне іх найважнейшых эканамічных і культурных пастулатаў савецкімі ўладамі. Гэта ў пэўнай ступені прывяло да змены стаўлення эміграцыі да камунізму. У канцы 1925 г. на Берлінскай канферэнцыі ўрад Беларускай Народнай Рэспублікі прызнаў БССР за адзіную нацыянальную беларускую дзяржаву, пасля чаго большая частка яго членаў пераехала ў Менск. Нямала дзеячоў вярнуліся на радзіму з Літвы, Латвіі, Германіі і Чэхаславакіі. Ніколі дагэтуль не бачыла беларуская сталіца такай канцэнтрацыі нацыянальнай эліты, як напрыканцы 20-х гг.

Усходні П'емонт значна ўплываў на пазіцыю інтэлігенцыі і настроі народных мас, якія сілай Рыжскай дамовы апынуліся ў польскай дзяржаве. Варшава не здолела супрацьпаставіць Москве пазітыўнай палітыкі ў дачыненні да беларускай нацменшасці. У Рызе перамагла канцэнтрацыя інкарпарацыі, асноўным прынцыпам якой было ўзмацнение польскага элемента на крэсах шляхам іх каланізацыі ды паланізацыі мясцовага беларускага насельніцтва.

Паводле разлікаў беларускага дэмографа А. Ракава, за ўвесі міжваенны перыяд у Захаднюю Беларусь перасялілася каля 300 тыс. польскіх асаднікаў, паліцыянтаў, службоўцаў, настаўнікаў і г. д.³⁴ Асабліва важным элементам гэтай палітыкі была зямельная рэформа, якой падлягалі ў большасці сваёй бытых расейскія казённыя і праваслаўныя маёнткі, у той час як польскіх памешчыкаў яна закранула толькі ў невялікай ступені. Прытым большасць распарцеляваных земляў пераплыла ў гэтым перадзеле не мясцовым беларускім сялянам, а польскім вайсковым і нацыянальным асаднікам.

Гэта прывяло да зямельнага голаду і збяднення заходнебеларускай вёскі, што і без спецыяльнай інспірацыі з-за ўсходняга кардону ўплывала на радыкалізацыю настроіў насельніцтва і ўзмацненне класавых і нацыянальных антаганізмаў. У Менску спрытна выкарысталі гэтую сітуацыю для актывізацыі рэвалюцыйнага руху на заходнебеларускіх ашшарах. Таму ўжо ў першыя пасляваенныя гады распачаліся партызанская дзеянні, і ў адказ — карньяя акцыі паліцыі, палалі маёнткі і вёскі, гінулі паліцыянты і селяне. Класавую напружанасць падагравала паланізацыйная палітыка ўладаў, асабліва — у асветнай і рэлігійнай галіне.

Так пачаў раскручвацца калаўрот падзеяў, спыніць які было ўжо немагчыма. Як пісаў Казімір Падляскі, польскія ўлады ўблыталіся ў сітуацыю, з якой ужо не было добрых выхадаў³⁵. У 20-х гг. беларускі рух на далучаных да польскай дзяржавы ашшарах развіваўся яўна пад уплывам усходняга П'емонта. Гэта датычылася не толькі Камуністычнай Партыі Заходняй Беларусі і яе легальных прыбудоваў накшталт «Грамады» або «Змагання», але ў вялікай ступені таксама і некамуністычных згуртаванняў, у т. л. і беларускай Хадэцыі, якую віленскі біскуп Рамуальд Ялбжыкоўскі абвінавачваў у «памылках рэлігійнага індыферэнтызму і бальшавізму»³⁶.

І таму не перабольшваў Людвік Абрамовіч, калі пад канец 20-х гг. гэтак ацэньваў тагачасную сітуацыю: «....Уесь беларускі рух мае выключна народныя харектар, і таму — аднабаковы, скрайне радыкальна-афіціяльны. Калі ён знаходзіцца пад уплывам Менска, дык гэта ў значнай ступені таму, што толькі адсюль мае падтрымку, з польскага ж боку ён сустракаецца або толькі з непрыязню і пераследам, або з пагардай і знявагай, а ў лепішым выпадку — з абыякавасцю»³⁷.

У гэты самы час у Крамлі выспявала новая палітычная стратэгія. Па меры стабілізацыі ў Еўропе надзеі на сусветную рэвалюцыю згаслі, перамагала канцэпцыя «пабудовы сацыялізму ў адной краіне», ажыццяўленне якой вымагала ўнутранай маналітнасці і зневажніцтва СССР. Была сформуляваная праграма паскоранай індустрыялізацыі, матэрыяльную базу якой павінны былі ўтварыць унутраныя эканамічныя накапленні. Гэта перадвызначыла прымусовую калектывізацыю селянства і патрэбу ў працоўнай сіле на новых шахцёрска-прамысловых распрацоўках. Разам з тым расла патрэба ва ўнармаванні замежных дачыненняў, у тым ліку — і з Польшчай, дзе задачы рэвалюцыйнага руху адышли цяпер на задні план. У гэтай сітуацыі ранейшая стаўка на актывізацыю беларускага П'емонта страціла сваё пропагандысцкае значэнне. Больш за тое, канцэпцыю беларусізацыі прызналі за грамадска-палітычны разбуральны, а таму — у найвышэйшай ступені шкодны фактар.

Такім чынам, з 1929 г. пачалося планамернае вынішчэнне жыццёвых сілай Беларусі, якое праводзілася пад лозунгам барацьбы з нацыя-

нал-дэмакратызмам, г. зв. «нацдэмаўшчынай», і працягвалася яно практычна да пачатку германа-савецкай вайны. У выніку ва Ўсходняй Беларусі амаль цалкам быў знішчаны нацыянальны кіраунічыя кадры, уключна з тымі беларускімі камуністамі, якія ўдзельнічалі ў стварэнні БССР. Гэтую знішчальную кампанію сучасны беларускі пісьменнік Васіль Быкаў ахарактарызаваў наступным чынам (цытуюцца з невядлікім скарачэннем). — Ю. Т.): «Ужо ў канцы дваццатых гадоў была разгромленая Акадэмія Навук БССР (першы прэзідэнт якой У. Ігнатоўскі скончыў жыццё самагубствам), на рубяжы трыццатых гадоў пачаўся пагром сярод пісьменнікаў Беларусі, у творчых аўтадынаннях. Ужо ў тыя гады была прычыненая непапраўная шкода нацыянальнай культуры, цалкам спыненая палітыка беларусізацыі... Беларускае слова ў гарадах рэспублікі зноў, як і пры царызме, рабілася ўвасабленнем «ніжэйшасці», правінцыйнасці і неадукаванасці. Традыцыйная пагарда да нацыянальнай мовы ўзмацнялася пачуццём страху і небяспекі быць абвінавачаным у «нацдэмаўшчыне». Сотні тысяч дзеячоў нацыянальнай культуры — пісьменнікаў, вучоных, журналістаў, настаўнікаў, а таксама служачых, рабочых і сялян апынуліся ў турмах НКУС, на Калыме, Салаўках, Варкуце, каб ніколі адтуль не вярнуцца...»

Застрэліся кіраунікі рэспублікі А. Чарвякоў і М. Галадзед — усё ад страху перад нічым не абгрунтаваным, але пагубным абвінавачаннем у «нацдэмаўшчыне», да якой аўгаматычна далучаліся абвінавачванні ў шпіянакі і шкодніцтве. Рэпрэсіі, пабудаваныя на «нацдэмаўшчыне» і іншых фальсіфікованых злачынствах (шпіянак на карысць панская Польшчы, шкодніцтва, намер адараўца Беларусь ад СССР), ахапілі ўсю нацыю — ад верхніх эшалонаў да самых дэмакратычных нізоў. Мнóstва людзей тады было пазбаўленае жыцця і волі, але быў прафесійныя групы, якія пацярпелі болей за іншых, і сярод іх — настаўнікі беларускай мовы і літаратуры. Для карных органаў гэтая быў нібы «гатовыя нацыяналісты», віна якіх ляжала на паверхні, яе не трэба было нават інспіраваць. Мабыць, з таго часу ў нацыянальнай свядомасці беларусаў паняцце «нацыяналізм» трывала злучылася з пачуццём найвялікшай небяспекі, якая можа пагражаць чалавеку. На ўласным драматычным досведзе людзі пераканаўся, што абвінаваціць у гэтым жахлівым злачынстве могуць кожнага, хто нарадзіўся ў тутэйшых мясцінах і мае няшчасце размаўляць па-беларуску. Беларуская мова, якая нідаўна яшчэ бурна квітнела ў гарадах, пачала вянуть навідавоку, жалезнym памялом яе вымяталі з установаў, ВНУ, Акадэміі навук, арганізацыяў і органаў улады. Права карыстацца ёй засталося за некалькімі газетамі, двумя тэатрамі ды Саюзам Пісьменнікаў, які перад вайной скараціўся да двух дзесяткаў членуў. Астатнія быў знішчаныя або знаходзіліся ў лагерах на ўсходзе краіны»³⁸.

Магло б здацца, што на пачатку 30-х гг., па меры таго, як савецкія ўлады крушылі ўсходні П'емонт, нарэшце надышоў час для Польшчы, каб разыграць беларускую карту. Відаць, Масква так і павяла б сябе, калі б апынулася на месцы Варшавы. Але атрымалася іначай: антыбеларускі паход савецкіх уладаў з ахвотай падтрымала і Польшчу. Калі ў 20-я гг. польская ўлады змагаліся з беларускім палітычным нацыяналізмам, дык у 30-я гг. яны імкнуліся задушыць нават культурную актыўнасць. Неўзабаве былі зліквідаваныя рэшткі беларускага школьніцтва, аматарскі тэатральны рух у правінцыі, беларускую мову выпіснулі з касцёлаў, а ксяндзоў перавялі ў польскую пафарію. У 1936–1937 гг. пазачынялі апошнія грамадскія арганізацыі ў Вільні: Беларускі інстытут гаспадаркі і культуры, Таварыства беларускай школы і Беларускі нацыянальны камітэт, а іх найбуйнейшых дзеячоў выселилі або дэпартавалі ў канцэнтрацыйны лагер у Картуз-Бярозе.

Казімір Падляскі — сучасны польскі прапагандыст адраджэння даверу і супрацоўніцтва паміж Польшчай і яе ўсходнімі суседзямі — Беларуссю, Літвой і Украінай — так падсумаваў вынікі палітыкі міжваеннага польскага ўрада ў дачыненні да беларускай нацыменшасці: «Як нацыя мы былі гаспадарамі становішча на заходніх беларускіх землях, як ніколі дагэтуль — і як ніколі пазней. І нічога для іншых мы не зрабілі там добра. Ані чарговыя ўрады, ані моцнае апазіцыйнае сузор’е. Народ таксама не прыспешваў польскіх палітыкаў, каб яны адышлі ад учынкаў лініі найменшага супраціву. І тое, што ён не разумеў сітуацыі, і тое, што яна была нялёгкая, — не апраўданне. Існаваў шанец на тое, каб пад агульным дахам II Рэчы Паспалітай паўстаў беларускі П'емонт — цэнтр сапраўднай і незалежнай культуры, гаспадаркі, самакіравання і... палітыкі. Простая супрацьвага фікцыі БССР, выклік сталінскай нацыянальнай палітыцы. Мы гэты шанец змарнавалі»³⁹.

Драматычны лёс беларускага нацыянальнага руху што ў адной, што ў другой частцы падзеленага краю ў міжваенны перыяд выключчаўмагчымасць паспяховай адбудовы беларускай дзяржаўнасці. Ані Масква, ані Варшава не былі ў той перыяд зацікаўленыя ў вырашэнні гэтай праблемы, а прывабны ўсходні П'емонт аказаўся звычайнай маной.

У гэтай сітуацыі, пры ўсёй справядлівай расчараўванасці польскай палітыкай, арыентацыя заходнебеларускіх дзеячоў на Менск і Маскву была трагічнай наіўнасцю. У нармальных умовах яны заплацілі б за гэта пажыццёвай палітычнай кампраметацыяй, але ў тагачасных варунках кошт іх наіўнасці быў яшчэ большы. Сябры КПЗБ і «Грамады», якія польскі астрог прамянілі на прыстанішча ў СССР, былі замучаныя ў лагерах і казематах НКУС, а іх кіраўнік Браніслаў Тарашкевіч даведзены да асаблівага прыніжэння — сваіх нядауніх таварышаў ён

абвінавачваў як нацдэмаў, правакатараў і ворагаў народа, аднак і гэта не выратавала яго ад расстрэлу⁴⁰.

Але В. Іваноўскі не быў наўным. Праўда, можна спрачачца, ці была яго палітычная апатыя выкліканая менавіта гэткім ходам падзеяў, затое, без сумнёву, ён не бачыў ніводнай разумнай альтэрнатывы. Хаця ён і мог заняцца абмежаванай культурна-асветніцкай дзейнасцю, але, з увагі на негатыўную польскую палітыку, значных поспехаў яна не абяцала. Можна было павялічыць кола пакутнікаў у барацьбе без шанцаў на выйгрыш, а значыць, з нацыянальнага гледзішча — бессэнсоўнай. І таму ён чакаў удару, які страсяйнуў бы Еўропу і парушыў палітычны ўклад, створаны ў Версалі і Рызе. Толькі гэтая бура магла б наблізіць мару пра беларускую дзяржаўнасць.

І гэты ўдар грымнуў 1 верасня 1939 г.

- ¹ Program Politechniki Warszawskiej na 1921/1922 r. Warszawa, 1921. S. 49, 94.
- ² Politechnika Warszawska. Plan wykładów i skład osobowy w roku naukowym 1922/1923. Warszawa, 1922. S. 33.
- ³ ЦДА ЛіМ, Менск, ф. 3, справа 1, арк. 4.
- ⁴ Gazeta Wileńska. 31.05.1921.
- ⁵ Gazeta Wileńska. 02.06.1921.
- ⁶ Krótki zarys zagadnienia białoruskiego... S. 126.
- ⁷ Raport Tupalskiego A. Ruch narodowy białoruski w dobie przedwojennej i podczas wojny, AAN, TSK, syg. 99, k. 13.
- ⁸ Gazeta Wileńska. 02.06.1921.
- ⁹ Dziennik Urzędowy Tymczasowej Komisji Rządzącej Litwy Środkowej. 30.09.1921; Gazeta Wileńska. 15.12.1921.
- ¹⁰ Gazeta Wileńska. 02.06.1921.
- ¹¹ Krótki zarys... S. 126.
- ¹² Politechnika Warszawska. Księga pamiątkowa wydana pod red. L. Staniewicza. Warszawa, 1925. S. 360, 383; Politechnika Warszawska. Plan wykładów i skład osobowy na rok akademicki 1935/1936 i 1936/1937. Warszawa, 1935 i 1936.
- ¹³ Wykaz patentów udzielonych przez Urząd Patentowy RP w latach 1927–1935. Warszawa.
- ¹⁴ Przemysł Chemiczny. 1934, № 10–12.
- ¹⁵ Новікаў І. Выбранныя творы. Т. 3. Мн., 1988. С. 16.
- ¹⁶ Kwiatkowski E. Dzieje chemii i przemysłu chemicznego. Warszawa, 1962. S. 309–310.
- ¹⁷ Паведамленне праф. Яна Карыткоўскага ад 27.09.1979 г.
- ¹⁸ Lipińska G. Jeśli zapomnię o nich... Paryż, 1988. S. 201.
- ¹⁹ Politechnika Warszawska. Skład osobowy i plan studiów na lata 1932/1933–1938/1939. Warszawa, wydanie ciągłe.
- ²⁰ Як пісаў Пятро Ластаўка, адзін з арганізатораў і сакратар управы Таварыства, яго за-кладчыкамі, якія паставілі свае подпісы пад статутам, былі: прафесары Музычнай кансерваторіі ў Варшаве Станіслав Казура і Браніслаў Руткоўскі, прафесар Вацлаў Іваноўскі і саліст Міхась Забэйда-Суміцкі (машынапіс у аўтара). Гл. таксама: Wiem wszystko. 28.02.1937.
- ²¹ Dane Urzędu Stanu Czynnego Warszawa-Śródmieście, 1/6/5 11/23.
- ²² Cennik szczepów owocowych... (без даты, пачатак 30-х гг.). С. 4.
- ²³ Касяк І. Заўгары да артыкулу аб Іваноўскім // Беларуская думка. 1984. № 29. С. 34.
- ²⁴ Gazeta Krajowa. 20.11. i 22.12.1921.

- ²⁵ Przegląd Wileński. 13.05.1928. S. 6–7.
- ²⁶ Думка Працы. 28.01.1928.
- ²⁷ Скарыніч. Літаратурана-навуковы гадавік. Мн., 1991. С. 145–146.
- ²⁸ Тамсама. С. 149.
- ²⁹ Цішка Гартны (Жылуновіч З.) Даўцаць гадоў назад // Полымя. 1929. Май. С. 164.
- ³⁰ Ліст супрацоўніка гэтых часопісаў Мар'яна Пецокевіча да аўтара ад 16.08.1978 г.
- ³¹ Гл.: Беларускі Фронт. 05.12.1937; Шлях Моладзі. 25.03.1938; Беларускі Летапіс. 1938. № 1; Калосе 1938, № 1.
- ³² Касяк І. С. 34, 36.
- ³³ Друк БССР. Мн., паставанае выданне.
- ³⁴ Раков А. Население БССР. Мн., 1969. С. 130.
- ³⁵ Podlaski K. Białorusini, Litwini, Ukraińcy. Londyn, 1985. S. 38.
- ³⁶ Tomaszewski J. Rzeczpospolita wielu narodów... S. 129.
- ³⁷ L. A. (Ludwik Abramowicz) Literatura i polityka // Przegląd Wileński. 13.05.1928.
- ³⁸ ІiМ. 25.06.1988.
- ³⁹ Podlaski K. S. 35.
- ⁴⁰ Sprawy narodowościowe. 1935. № 1–2. S. 70; Аўтабіяграфія Б. Тарашкевіча за 1933 г.; Саковіч А. У пошуках праўды. Нью-Йорк; Кліўленд, 1988. С. 134.